

Jakub Czepek

Zobowiązania pozytywne państwa w sferze zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej

Studia Prawnoustrojowe nr 20, 119-129

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jakub Czepek

Katedra Praw Człowieka i Prawa Europejskiego

Wydział Prawa i Administracji UWM

Zobowiązania pozytywne państwa w sferze zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej

Uwagi ogólne

Tytułem wstępu należy zaznaczyć, że celem niniejszej pracy nie jest wyczerpująca rekonstrukcja zobowiązań pozytywnych państwa w sferze zakazu pracy przymusowej lub obowiązkowej w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC). Jej celem jest próba wskazania kierunku, w jakim – biorąc pod uwagę istniejące orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) – może się w przyszłości rozwijać sfera zobowiązań pozytywnych państwa na gruncie art. 4 EKPC. Stosowne rozważania z całą pewnością warto rozpocząć od przybliżenia problematyki koncepcji zobowiązań pozytywnych państwa w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Zakres zobowiązań pozytywnych państwa różni się w zależności od prawa, którego dotyczy. W tym miejscu należy wymienić kilka podstawowych typów zobowiązań pozytywnych sformułowanych przez Trybunał w sferze praw jednostki wyrażonych w EKPC. Poniższy podział nie ma charakteru kompletnego i nie obejmuje wszystkich praw sformułowanych w EKPC. Ma jedynie orientacyjnie wskazać podstawowe rodzaje zobowiązań pozytywnych sformułowanych przez ETPC w oparciu o prawa zawarte w Konwencji.

Trybunał najdokładniej sformułował zakres obowiązków pozytywnych państwa w odniesieniu do art. 2 i 3 EKPC. Ochrona prawa jednostki do życia (art. 2) oraz zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania (art. 3), realizowane w formie nakładanych na państwa-strony obowiązków pozytywnych, zostały wyrażone niezwykle precyzyjnie. Prawa te są bowiem kluczowe i wyrażają najbardziej fundamentalne wartości ludzkiej cywilizacji: absolutną ochronę fizycznej i psychicznej integralności jednostki¹. Z tego powodu muszą być tak skonstruowane, by uwzględniać zobowiązania

¹ J.P. Costa, *The European Court of Human Rights: Consistency of its Case-Law and Positive Obligations*, Speech at Leiden University 30.5.2008, "Netherlands Quarterly of Human Rights" 2008, vol. 26/3, s. 452–453.

pozytywne o charakterze legislacyjnym, materialnym, proceduralnym i instytucjonalnym².

Dokonując niejako systematyki zobowiązań pozytywnych w sferze poszczególnych praw wyrażonych w Konwencji, trudno nie wspomnieć o tych wynikających z art. 8 EKPC, tj. z prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, domu i korespondencji³. Zobowiązania pozytywne nałożone na państwa-strony należy zatem postrzegać w sposób niezwykle szeroki⁴, co wynika z samego charakteru prawa do prywatności. ETPC nie wskazuje granicy zobowiązań państwa-strony, co może niekiedy powodować trudności w przewidzeniu przez państwa przyszłego rozwoju obowiązków pozytywnych w tym zakresie. Wymagają one jednak zabezpieczenia obowiązkami o charakterze proceduralnym. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że chociaż art. 8 nie zawiera wyraźnych wymogów proceduralnych, proces prowadzący do podjęcia decyzji przez odpowiedni organ musi być rzetelny i zapewniać odpowiednie poszanowanie interesów chronionych w tym artykule⁵. Konieczność zapewnienia przez państwo realizacji obowiązków proceduralnych służących zapewnieniu odpowiedniego poszanowania życia prywatnego podkreśla również wyrok w sprawie *Tysiiąc przeciwko Polsce*⁶.

Nieco inny charakter mają zobowiązania dotyczące art. 5 i 6 Konwencji, wynikające z prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5) oraz prawa do słusznego procesu (art. 6), które z samej swej natury są pozytywne, a ponadto w swej literalnej treści formułują szereg zobowiązań pozytywnych. Art. 5 konkretyzuje obowiązki o charakterze proceduralnym w ust. 2–5, zaś art. 6 dokonuje tego w ust. 2 i 3. Oczywiście skuteczna realizacja tych zobowiązań proceduralnych wymaga podjęcia przez państwo odpowiednich działań legislacyjnych i instytucjonalnych.

Podjmując próbę stworzenia kategorii zobowiązań pozytywnych w sferze praw wyrażonych w EKPC, należy wspomnieć też o zobowiązaniach wyrażonych w wolnościach: myśli, sumienia, religii i przekonań, ekspresji oraz zgromadzeń i zrzeszania się. W tym zakresie Trybunał bardzo niechętnie

² Szerzej na temat charakteru zobowiązań pozytywnych w sferze prawa do życia zob.: J. Czepek, *State's Positive Obligations under Article 2 of the ECHR. Part 1 – Material Obligations*, [w:] J. Czepek (ed.), *Selected Problems of the European Protection of Human Rights*, Olsztyn 2011; idem, *State's Positive Obligations under Article 2 of the ECHR. Part 2 – Procedural Obligations*, [w:] S. Ożóg (ed.), *Modern Challenges of Human Rights Protection*, Olsztyn 2011.

³ Zob. szerz. J. Czepek, *Szczególny charakter art. 8 EKPC w teorii zobowiązań pozytywnych państwa-strony*, [w:] C. Mik, K. Gałka (red.), *Między wykładnią a tworzeniem prawa. Refleksje na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i międzynarodowych trybunałów karnych*, Toruń 2011.

⁴ J.P. Costa, op.cit., s. 453.

⁵ Wyrok ETPC z dnia 25 stycznia 2000 r. w sprawie *Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii*, skarga nr 31679/96, p. 94 i nast.; zob. także wyrok ETPC z dnia 8 lipca 1987 r. w sprawie *W. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 9749/82, p. 62.

⁶ Wyrok ETPC z dnia 20 marca 2007 r. w sprawie *Tysiiąc przeciwko Polsce*, skarga nr 5410/03, p. 128–129.

stwierdza istnienie obowiązków pozytywnych, co należy tłumaczyć delikatnym charakterem wspomnianych wolności. Trybunał podkreśla jednak (zwłaszcza w odniesieniu do wolności religii) konieczność zapewnienia przez państwo pluralizmu i umożliwienie funkcjonowania grup religijnych o często przeciwstawnych poglądach⁷. Trybunał nie ma obowiązku rozwijania ogólnej teorii obowiązków pozytywnych, które mogą wynikać z Konwencji⁸, co podkreśla delikatny charakter wolności z art. 9, 10 i 11 i zobowiązuje ETPC do indywidualnego traktowania każdej sprawy.

W tym miejscu należy zadać pytanie o umiejscowienie zobowiązań pozytywnych wynikających z art. 4 Konwencji. To pytanie dość długo pozostawało bez odpowiedzi, bowiem problematyka zobowiązań pozytywnych w sferze art. 4 została podjęta przez ETPC dopiero w wyrokach w sprawach *Siliadin przeciwko Francji* z 2005 r. oraz w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji* z 2010 r. Jedynie na podstawie tych dwóch orzeczeń można podjąć próbę rekonstrukcji zobowiązań pozytywnych państwa w sferze art. 4. Znamienny jest również fakt, że zarzut naruszenia zakazu niewolnictwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej był niezwykle rzadko podnoszony przed ETPC.

Dla lepszego zrozumienia zobowiązań pozytywnych wynikających z art. 4 EKPC, warto przyjrzeć się konstrukcji zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej w systemie Konwencji.

Zakaz niewolnictwa, poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej

Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej lub obowiązkowej w systemie EKPC został sformułowany w art. 4⁹. Takie umiejscowienie obok prawa do życia (art. 2) i zakazu tortur (art. 3) podkreśla jego rangę. Wskazuje to

⁷ Zob. wyroki ETPC z dnia 14 grudnia 1999 r. w sprawie *Serif przeciwko Grecji*, skarga nr 38178/97, p. 53; z dnia 25 maja 1993 r. w sprawie *Kokkinakis przeciwko Grecji*, skarga nr 14307/88, p. 31.

⁸ Wyrok ETPC z dnia 21 czerwca 1988 r. w sprawie *Plattform Ärzte für das Leben przeciwko Austrii*, skarga nr 10126/82, p. 31.

⁹ Art. 4 Konwencji stanowi:

1. Nikt nie będzie trzymany w niewoli lub w poddaństwie.
2. Nikt nie będzie zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej.
3. W rozumieniu tego artykułu pojęcie „praca przymusowa lub obowiązkowa” nie obejmuje:
 - a) jakiegokolwiek pracy, wymaganej zwykle w ramach zwykłego wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej zgodnie z postanowieniami art. 5 niniejszej Konwencji lub w okresie warunkowego zwolnienia;
 - b) jakiegokolwiek służby o charakterze wojskowym bądź służby wymaganej zamiast obowiązkowej służby wojskowej w tych krajach, które uznają odmowę służby wojskowej ze względu na przekonania;
 - c) jakichkolwiek świadczeń wymaganych w stanach nadzwyczajnych lub klęsk zagrażających życiu lub dobru społeczeństwa;
 - d) jakiegokolwiek pracy lub świadczeń, które stanowią część zwykłych obowiązków obywatelskich.

w sposób jasny na fundamentalny charakter zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej, co podkreśla sam Trybunał, zwracając uwagę, że art. 4 razem z art. 2 i 3 EKPC chronią najbardziej fundamentalne wartości społeczeństw demokratycznych tworzących Radę Europy¹⁰.

Zdaniem K. Łasaka zarówno twórcy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, jak i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (PDPC) pragnęli nawiązać w treści tych dokumentów do przedwojennych aktów prawnych dotyczących zakazu niewolnictwa, takich jak Konwencja o zakazie niewolnictwa z 1926 r. czy Konwencja dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej z 1930 r.¹¹ Obecnie w państwach-stronach EKPC „klasyczne” formy niewolnictwa przeszły do historii. Stąd tak istotne jest dostrzeganie nowych form niewolnictwa czy pracy przymusowej i w tym zakresie kluczowe jest zastosowanie wobec art. 4 wykładni dynamicznej (*living instrument*), jak stało się to w wyroku w sprawie *Van der Musselle przeciwko Belgii*. Trybunał wówczas podkreślił, że dokonując interpretacji art. 4 trzeba mieć na uwadze fakt, że Konwencja stanowi żywy instrument, który należy odczytywać w świetle pojęć aktualnie dominujących w społeczeństwie demokratycznym¹². Z tego powodu, aby móc zapewnić pełniejszą ochronę jednostki przed naruszeniem art. 4, w odniesieniu do „nowych” form niewolnictwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej (np. wyzysk seksualny, handel ludźmi) ETPC bardzo często odwołuje się do Konwencji Rady Europy¹³, standardów uniwersalnej ochrony praw człowieka¹⁴ czy standardów Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP)¹⁵.

Konwencja podejmuje problematykę niewoli i poddaństwa (ust. 1) oddzielnie od kwestii pracy przymusowej lub obowiązkowej (ust. 2 i 3). Takie rozdzielenie jest spowodowane różnicą w charakterze tych pojęć. Jak podkreślają P. van Dijk i G. van Hoof, niewola zakłada, że dana osoba znajduje się całkowicie w zakresie prawnej własności innej osoby, z kolei poddaństwo odnosi się do słabszych form ograniczenia i dotyczy ogółu warunków pracy

¹⁰ Wyrok ETPC z dnia 26 lipca 2005 r. w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, skarga nr 73316/01, p. 82.

¹¹ K. Łasak, *Zakres zakazu pracy przymusowej w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. XIV, 2005, s. 503.

¹² Wyrok ETPC z dnia 23 listopada 1983 r. w sprawie *Van der Musselle przeciwko Belgii*, skarga nr 8919/80, p. 32.

¹³ Np. Konwencja Rady Europy o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi z 16 maja 2005 r.

¹⁴ Zob. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi do Konwencji ONZ o zorganizowanej przestępczości międzynarodowej z 15 listopada 2000 r.; w odniesieniu do ochrony dzieci należy wspomnieć o Konwencji Praw Dziecka z 20 listopada 1989 r. oraz Protokole Fakultatywnym do KPD w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 25 maja 2000 r. Zob. także Uzupełniającą Konwencję w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z 7 września 1956 r.

¹⁵ Np. Konwencja MOP nr 105 z 1966 r.; Konwencja MOP nr 29 z 1930 r.

i obowiązku pracy lub dostarczania usług, od których osoba nie może uciec ani nie może zmienić ich warunków. Z kolei praca przymusowa lub obowiązkowa nie odnosi się do całościowej sytuacji jednostki, lecz wyłącznie do nie-dobrowolnego charakteru pracy i usług przez nią świadczonych. W tym przypadku praca lub usługi najczęściej mają charakter tymczasowy¹⁶.

W tym miejscu warto poświęcić nieco więcej uwagi każdemu z pojęć zastosowanych w art. 4. Określając, czym jest niewolnictwo, ETPC odwołał się do Konwencji z 1926, stanowiącej, że „niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki, względem której stosowane jest postępowanie w całości lub części wynikające z prawa własności”¹⁷. Pojęcie poddaństwa, oprócz wykonania określonych posług na rzecz innej osoby, obejmuje obowiązek zamieszkania poddanego na terenie posiadłości tej osoby bez możliwości zmiany tej sytuacji¹⁸. Do poddaństwa ETPC odniósł się także w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, stwierdzając, że skarżąca, która była w owym czasie nieletnia i wykonywała pracę przymusową na korzyść państwa B. (u których również mieszkała), jak też nie miała możliwości zmiany swojej sytuacji ani nie otrzymywała wynagrodzenia, znajdowała się w sytuacji poddaństwa¹⁹.

Odnosząc się do handlu ludźmi, ETPC nie zakwalifikował tej działalności jako poddaństwa ani niewolnictwa, lecz wskazał, że handel ludźmi zagraża godności człowieka oraz podstawowym wolnościom jego ofiar i nie może być uznany za zgodny z demokratycznym społeczeństwem i wartościami wyrażonymi w EKPC. Biorąc pod uwagę konieczność interpretacji Konwencji w świetle warunków dnia dzisiejszego, Trybunał nie widzi potrzeby ustalania, czy takie traktowanie stanowi niewolnictwo, poddaństwo czy pracę przymusową bądź obowiązkową. Handel ludźmi, tak jak go określa art. 3a protokołu z Palermo oraz art. 4a Konwencji Rady Europy z 2005 r., nie mieści się w zakresie art. 4 EKPC²⁰.

W odniesieniu do kwestii pracy przymusowej lub obowiązkowej Trybunał zajął istotne stanowisko w orzeczeniu w sprawie *Van der Musselle przeciwko Belgii*. Zbadał w niej sprawę aplikanta adwokackiego, który twierdził, że nałożony nań obowiązek prowadzenia obrony stanowi „pracę przymusową lub obowiązkową” w rozumieniu art. 4 Konwencji. Trybunał zauważył, że art. 4 nie definiuje tego pojęcia. Nie ma również żadnych wskazówek w pracach przygotowawczych Konwencji. W tym zakresie ETPC odwołuje się do Kon-

¹⁶ P. van Dijk, G.J.H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Deventer – Boston 1990, s. 242.

¹⁷ Zob. art. 1 Konwencji w sprawie niewolnictwa z 26 września 1926 r.; a także wyrok ETPC w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, p. 122.

¹⁸ Decyzja EKmPC z dnia 5 lipca 1979 r. w sprawie *Van Droogenbroeck przeciwko Belgii*, skarga nr 7906/77, p. 59.

¹⁹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, p. 123–129.

²⁰ Wyrok ETPC z dnia 7 stycznia 2010 r. w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*, skarga nr 25965/04, p. 282.

wencji MOP nr 29 z 1930 r. dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej, a szczególnie do jej art. 2, który definiuje pracę przymusową lub obowiązkową jako „wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”. Głównym celem tej Konwencji było zapobieżenie wyzyskowi w pracy w koloniach. Konwencja ta została uzupełniona przez Konwencję MOP nr 105 z 1957 r.²¹ Komisja wyraziła zdanie, że aby można było mówić o pracy przymusowej lub obowiązkowej, muszą być spełnione łącznie dwa warunki. Praca musi być wykonywana wbrew woli jednostki. Obowiązek jej wykonania musi być „niesprawiedliwy” (*unjust*) lub „przytłaczający” (*oppressive*) albo jej wykonywanie musi stanowić „niepotrzebne cierpienie” (*avoidable hardship*)²².

Organy strasburskie często podejmowały problematykę pracy przymusowej lub obowiązkowej w kontekście obowiązku udzielenia przez prawnika pomocy prawnej²³. W tym zakresie w orzeczeniu *Van der Mussele* ETPC uznał, że nie doszło do naruszenia art. 4, a obowiązek zapewnienia przez państwo pomocy prawnej nie był kluczowy, bowiem pomoc zapewniała organizacja zawodowa zrzeszająca adwokatów. Taki obowiązek spoczywający na skarżącym wydaje się tylko podkreślać, że stanowił część jego normalnej pracy zawodowej i tym samym nie wyczerpywał znamion pracy przymusowej lub obowiązkowej²⁴.

Obowiązki obywatelskie, o których wspomina art. 4 ust. 3d, muszą być nakładane w stopniu równym na kobiety i mężczyzn, gdyż w przeciwnym razie mogą rodzić podejrzenia o naruszenie przez państwo art. 4. W orzeczeniu *Karlheinz Schmidt przeciwko Niemcom* ETPC podkreślił, że odnoszący się tylko do mężczyzn obowiązek służby w straży pożarnej stanowi naruszenie art. 14 w połączeniu z art. 4 ust. 3 d²⁵. Konieczność równego traktowania kobiet i mężczyzn pojawiła się w orzecznictwie ETPC również w kontekście wykonywania obowiązków ławnika w sprawie *Zarb Adami przeciwko Malcie*. Skarżący zwrócił uwagę na znaczne różnice w nakładaniu przez państwo obowiązków ławnika na kobiety i mężczyzn. Trybunał wprawdzie przypomniał, że sama statystyka nie wystarcza do ujawnienia praktyki, którą można by kwalifikować jako dyskryminacyjną²⁶, lecz przyznał, że w 1997 r. liczba męż-

²¹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Van der Mussele przeciwko Belgii*, p. 32.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Van der Mussele przeciwko Belgii*, p. 34, a także decyzję EKmPC z dnia 11 grudnia 1976 r. w sprawie *X. i Y. przeciwko Niemcom*, skarga nr 7641/76, p. 224.

²⁴ Wyrok ETPC w sprawie *Van der Mussele przeciwko Belgii*, p. 33–41; zob. także P. van Dijk, G.J.H. van Hoof, *op. cit.*, s. 246.

²⁵ Wyrok ETPC z dnia 18 lipca 1994 r. w sprawie *Karlheinz Schmidt przeciwko Niemcom*, skarga nr 13580/88, p. 28–29.

²⁶ Wyrok ETPC z dnia 20 czerwca 2006 r. w sprawie *Zarb Adami przeciwko Malcie*, skarga nr 17209/02, p. 76.

czynn wpisanych na listę ławników była trzykrotnie wyższa od liczby kobiet. W omawianej sprawie ETPC nie znalazł żadnego ważnego argumentu dla uzasadnienia częstszego powoływania na ławników mężczyzn niż kobiet. Nic nie wskazywało na to, by kierowano się prawowitym celem oraz że zachodził rozsądny stosunek proporcjonalności między użytymi środkami a celem, do którego realizacji dążyło państwo. W konsekwencji ETPC stwierdził naruszenie art. 14 odczytywanego łącznie z art. 4 ust. 3d Konwencji²⁷.

Obowiązki pozytywne w sferze art. 4 EKPC sformułowane w orzeczeniu *Siliadin przeciwko Francji*

Właściwie orzeczenie *Siliadin przeciwko Francji* było pierwszym, w którym Trybunał w sposób jasny rozpoczął formułowanie obowiązków pozytywnych państwa wynikających z art. 4. Sprawa dotyczyła młodej obywatelki Togo, która za zgodą rodziców została przekazana D. – obywatelowi francuskiemu pochodzącemu również z Togo. Uzgodniono, że dziewczynka, pomagając w domu D., odprucuje koszty biletu lotniczego, on zaś zapewni jej edukację i ureguluje kwestie prawne związane z jej pobytem we Francji. Z upływem czasu jej pobyt pozostawał nielegalny, zaś obietnice zapewnienia edukacji pozostawały niespełnione. Następnie dziewczyna została przekazana małżeństwu B., gdzie mieszkała i ciężko pracowała bez wynagrodzenia, nie mogąc samodzielnie opuszczać domu. Została także pozbawiona swych dokumentów, zaś jej pobyt we Francji miał w dalszym ciągu nielegalny charakter.

Trybunał uznał, że wymagano od skarżącej świadczenia pracy przymusowej²⁸. Ponadto rozpatrzył sytuację skarżącej z perspektywy zakazu poddaństwa, podkreślając, iż pojęcie poddaństwa pozostaje w związku z pojęciem niewolnictwa i przejawia się w obowiązku świadczenia usług pod przymusem. Trybunał uznał, że skarżąca była przetrzymywana w warunkach poddaństwa²⁹. Odnosząc się do zobowiązań pozytywnych państwa przychylił się do interpretacji skarżącej, która podnosiła, że art. 4 odczytywany łącznie z art. 1 EKPC tworzy pozytywny obowiązek stworzenia odpowiednich przepisów prawa karnego mających na celu zapobieganie i skuteczne karanie sprawców naruszeń. Z powodu braku wcześniejszego orzecznictwa ETPC w zakresie art. 4 odniesiono się do orzecznictwa w sprawach z zakresu art. 2, 3 i 8 Konwencji. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że przewidują one po

²⁷ Ibidem, p. 82–83.

²⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, p. 109–120.

²⁹ Ibidem, p. 123–129; zob. także T. Jasudowicz, *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej*, [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 310.

stronie państwa istnienie obowiązków pozytywnych o charakterze legislacyjnym i proceduralnym³⁰.

W odniesieniu do obowiązku legislacyjnego Trybunał podkreślił, że niedopuszczalne jest, aby poszanowania art. 4 EKPC było ograniczone tylko do bezpośrednich działań władz. Uznał tym samym, że istnieje konieczność przyjęcia odpowiednich przepisów prawa karnego, które nakładają sankcje za praktyki unormowane w art. 4 oraz konieczność praktycznego ich stosowania. W tym zakresie ETPC porównał ten obowiązek do analogicznego, wynikającego z art. 3 Konwencji³¹. Stwierdził też (a dokonał tego po raz pierwszy w odniesieniu do art. 4), że art. 4 wyraża jedną z najbardziej fundamentalnych wartości demokratycznych społeczeństw. Ponadto, zgodnie z obecnymi normami i trendami na tym polu, zobowiązania pozytywne, jakie ciążyą na państwach członkowskich z mocy art. 4 Konwencji, wymagają penalizacji i skutecznego zaskarżenia wszelkich czynów mających na celu utrzymanie osoby w tego rodzaju sytuacji³².

Rozwój zobowiązań pozytywnych wynikających z art. 4 EKPC na podstawie orzeczenia *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*

Pomimo niezwykle ważnego wkładu wyroku *Siliadin* w rozwój teorii zobowiązań pozytywnych państwa w sferze zakazu niewolnictwa, poddaństwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej, zakres oraz charakter tych zobowiązań nie zostały do końca określone. Jako że zarzut naruszenia art. 4 EKPC jest dość rzadko podnoszony przed Trybunałem, należało czekać na kolejne wyroki, które doprecyzowałyby zakres zobowiązań pozytywnych.

Większość wątpliwości została rozwiana w 2010 r. po orzeczeniu w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*. Sprawa ta dotyczyła śmierci młodej obywatelki rosyjskiej, która próbowała uciec z cyprijskiego kabaretu. Trybunał podkreślił, że poważna natura zarzutu handlu ludźmi rodzi problemy na podstawie art. 2, 3, 4 i 5 Konwencji. Ponadto rosnąca świadomość tego problemu oraz konieczność podejmowania działań w zakresie zwalczania zjawiska handlu ludźmi została podkreślona poprzez przyjęcie środków o charakterze międzynarodowym oraz krajowym³³.

Trybunał zwrócił uwagę, że brak unormowania zakazu handlu ludźmi w Konwencji nie jest przypadkowy. EKPC została bowiem zainspirowana Powszechną Deklaracją Praw Człowieka z 1948 r., która w swoim tekście

³⁰ Wyrok ETPC w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, p. 65 i n.

³¹ Ibidem, p. 89.

³² Ibidem, p. 112.

³³ Wyrok ETPC w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*, p. 199.

o tym nie wspomina. PDPC zakazuje „niewolnictwa i handlu niewolnikami we wszelkich ich formach”, jednak określając zakres art. 4, należy mieć na uwadze fakt, że Konwencja stanowi żywy instrument i powinna być interpretowana w świetle warunków dnia dzisiejszego. Stale zwiększające się standardy w dziedzinie ochrony praw człowieka wymagają większej stanowczości w ustalaniu naruszeń w odniesieniu do podstawowych wartości społeczeństw demokratycznych³⁴. Powyższe stanowisko ETPC podkreśla wyraźnie sprzeciw i konieczność szczególnego piętnowania handlu ludźmi.

Zadaniem Trybunału spektrum ochrony wyrażonej w prawie krajowym winno zapewnić praktyczną i skuteczną ochronę praw ofiar lub potencjalnych ofiar handlu ludźmi. Ponadto, oprócz środków prawa karnego mających na celu ukaranie sprawców naruszeń, art. 4 nakłada na państwa obowiązek przyjęcia skutecznych środków prawnych regulujących działalność, która często służy jako „przykrywka” dla rzeczywistego handlu ludźmi³⁵. W ten sposób ETPC podkreślił konieczność spełnienia obowiązku legislacyjnego państwa, zaś w odniesieniu do obowiązków proceduralnych przywołał swe wcześniejsze orzeczenie w sprawie *Siliadin*, w którym stwierdził, że art. 4 zawiera obowiązek pozytywny, polegający na penalizowaniu i zaskarżaniu każdego działania mającego na celu przetrzymywanie jednostki w sytuacji niewolnictwa, poddaństwa czy pracy przymusowej lub obowiązkowej. W tym zakresie państwa są zobowiązane do przyjęcia prawnych i administracyjnych struktur wprowadzających zakaz handlu ludźmi i zapewniających odpowiednie karanie tych, którzy ten zakaz łamią³⁶.

Art. 4 EKPC nakłada na państwa obowiązek podjęcia środków operacyjnych mających na celu ochronę ofiar lub potencjalnych ofiar handlu ludźmi. W tym zakresie ETPC odwołał się do analogicznych obowiązków pozytywnych sformułowanych w odniesieniu do art. 2 i 3 Konwencji oraz do orzeczenia *Osman*³⁷. Aby wystąpił pozytywny obowiązek podjęcia przez państwo konkretnych środków operacyjnych w okolicznościach konkretnej sprawy, należy wykazać, że władze państwowe wiedziały albo powinny były wiedzieć o okolicznościach dających uzasadnione podejrzenie, że jednostka jest albo była narażona na bycie przedmiotem wyzysku bądź handlu ludźmi w znaczeniu art. 3a Protokołu z Palermo oraz art. 4a Konwencji o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi³⁸. Trybunał podkreśla jednak, że powyższy obowiązek pozytywny posiada pewne jasno wytyczone granice.

³⁴ Ibidem, p. 277.

³⁵ Ibidem, p. 284.

³⁶ Ibidem, p. 285.

³⁷ Zob. wyrok ETPC z dnia 28 października 1998 r. w sprawie *Osman przeciwko Z.K.*, skarga nr 23452/94, p. 115.

³⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*, p. 286.

Kierując się swym orzeczeniem w sprawie *Osman*, ETPC zwrócił uwagę, że obowiązek podjęcia operacyjnych środków musi być interpretowany w sposób, który nie nakłada na państwo niemożliwego lub nieproporcjonalnego ciężaru³⁹. Podobnie jak art. 2 i 3, art. 4 zawiera proceduralny obowiązek przeprowadzenia śledztwa w sytuacjach potencjalnego handlu ludźmi. Wymóg śledztwa nie może zależeć od skargi ze strony ofiary lub jej najbliższych. Kiedy taka działalność zwróci uwagę władz, winny one podjąć stosowne czynności z własnej inicjatywy. Aby śledztwo było skuteczne, musi być niezależne od osób podejrzanych w związku ze sprawą, jak również prowadzić do identyfikacji i ukarania osób odpowiedzialnych. Jest to obowiązek podjęcia odpowiednich środków, nie rezultatu. Ofiara lub jej najbliższa rodzina powinna też mieć możliwość udziału w postępowaniu tak, aby móc chronić własne interesy⁴⁰.

Podsumowanie

Jak wyraźnie wskazuje orzeczenie *Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji*, interpretacja zobowiązań pozytywnych z art. 4 jest analogiczna do tej dotyczącej art. 2 i 3 EKPC. Takie rozwiązanie wydaje się uzasadnione, gdyż zakaz niewolnictwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej, podobnie jak prawo do życia i zakaz tortur stanowią prawa niederogowane na podstawie art. 15 EKPC. Ponadto Trybunał już w orzeczeniu *Siliadin* zasugerował taką interpretację obowiązków pozytywnych, podkreślając, że art. 4 razem z art. 2 i 3 EKPC chroni najbardziej fundamentalne wartości społeczeństw demokratycznych tworzących Radę Europy⁴¹.

Warto dodać, że konstrukcję obowiązków pozytywnych w sferze art. 2 i 3 Konwencji należy uznać za najdokładniejszą i najpełniejszą spośród pozostałych praw pierwszej generacji. Obejmuje ona obowiązki materialne i legislacyjne, które są wsparte mechanizmami proceduralnymi (np. obowiązek przeprowadzenia skutecznego oficjalnego śledztwa) i instytucjonalnymi. Taka konstrukcja struktury obowiązków pozytywnych zapewnia dokładną ochronę praw chronionych, a nie ulega wątpliwości, że chodzi o najbardziej fundamentalne wartości społeczeństw demokratycznych. Można więc domniemywać, że Trybunał będzie w przyszłości rozszerzał konstrukcję zobowiązań pozytywnych w odniesieniu do zakazu niewolnictwa, pracy przymusowej lub obowiązkowej w sposób, w jaki dokonał tego w odniesieniu do prawa do życia i zakazu tortur. Zastosowanie tego rodzaju konstrukcji zobowiązań pozytyw-

³⁹ Ibidem, p. 287.

⁴⁰ Ibidem, p. 288.

⁴¹ Wyrok ETPC w sprawie *Siliadin przeciwko Francji*, p. 82.

nych państwa w sposób oczywisty podkreśla rangę i istotę art. 4 Konwencji, co z pewnością zagwarantuje lepszy i pełniejszy zakres ochrony tego prawa.

Obecny stan orzecznictwa strasburskiego pozostawia pewne domysły co do przyszłego kształtu obowiązków pozytywnych wynikających z art. 4. Dostrzegalna jest pewna tendencja, np. rozwój obowiązków proceduralnych w sferze art. 4, analogicznych do art. 2 i 3. Pojawiają się jednak pewne pytania, np. dotyczące prawa osób najbliższych ofierze naruszeń do udziału w postępowaniu. Należy mieć nadzieję, że w najbliższym czasie Trybunał rozwieje wszelkie wątpliwości w tym zakresie.

Summary

State's positive obligations concerning prohibition of slavery and compulsory labour

Key words: article 4 of the Convention, positive state obligations, *Siliadin v France*, *Rantsev v Cyprus and Russia*, prohibition of slavery, servitude forced or compulsory labor.

The main aim of this paper is to present the development of positive obligations under article 4 of the ECHR. The prohibition of slavery, servitude, forced and compulsory labour doesn't come up very often in Court's case-law. This is the reason, why positive obligations in the sphere of art. 4 weren't developed properly. The *Siliadin* case was the first one in which the Court "discovered" positive obligations under art. 4 of the ECHR.

The purpose of this article is to present the development of the positive obligations theory within article 4. In *Siliadin* case and later in *Rantsev* case, the Court developed positive obligations similar to those under art. 2 and 3 of the ECHR. This type of construction of positive obligations guarantees full and effective protection of these rights.

The *Rantsev* case clarifies the character of positive obligations under article 4. It also presents the necessity of imposing on States legislative and procedural obligations within art. 4 (such as obligation to put in place legal or regulatory framework or the positive obligation to penalise and prosecute effectively any act aimed at maintaining a person in a situation of slavery, servitude or forced or compulsory labour).

The idea of this paper is to present the development in this sphere under the Court's case-law.